

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Som en direkt konsekvens av denna uttuning av intertexternas identitet börjar de aktiverade idékomplexen alltmer likna varandra. Ytterst sällan låter Tyrberg de diskuterade romanerna mobilisera motstånd mot sina kontexter. Hans framställning genomsyras av likhetsuttryck: påminna om, närma sig, vara analog med. Det vore fel att påstå att denna likhetshermeneutik *alltid* gynnar Tyrbergs etiserande syfte. I tolkningen av *Hummelhonung* exempelvis skulle Lindgrens moraliska profil ha framträtt mycket tydligare om Tyrberg hållit Kristoferlegendens olika betydelselager isär. Men i de flesta fall är konturlösheitens direkta resultat att kontexterna lättare kan infogas i tolkningarnas lutherskt etiska rörelse. En frekvent manöver i Tyrbergs studie är att han i de tolkade romanerna fokuserar några av kristendomens allmänna begrepp – kärlek, kropp, kenosis etc. – som i de olika konfessionella och teologihistoriska sammanhangen fått starkt varierande betydelse. I stället för att fråga vilken av dessa betydelse som bäst motsvarar romanens framställningssätt utgår han från den lutherska etikens begreppsdefinitioner. Romangestaltarnas ambivalenta antropologiska status exempelvis etiketteras närmast mekaniskt med den lutherska formeln *simul iustus et peccator* – som om människans paradoxalitet inte givit upphov till andra kristna, inte nödvändigtvis etiskt präglade förklaringsmodeller, som vi dessutom vet att de diskuterade författarna är förtrogna med. De moraliska betydelsestrukturer som Tyrberg upptäcker i de fyra författarskapen är i hög grad en frukt av denna typ av intertextuella glidningar. Tyrbergs benägenhet att uppfatta produktion och reception av litterär mening som en etisk akt framprovocerar gång på gång frågan om det är så ”den ansvarsfulla läsaren” (231) ska förhålla sig till sitt tolkningsobjekt.

Krzysztof Bak

Meaning and Interpretation. red. Dag Prawitz. Almqvist & Wiksell. Stockholm 2002.

Boken *Meaning and Interpretation* behandlar utifrån en rad olika perspektiv begreppen mening och tolkning – två begrepp som får sägas vara av fundamental betydelse inom de estetiska vetenskaperna, men också, åtminstone på senare tid, inom filosofi. Boken utgörs av en samling essäer som presenterades vid en konferens som hölls i

Stockholm 1998, inom ramarna för det tvärvetenskapliga forskningsprojektet ”Mening och tolkning”. Utöver bidrag från svenska forskare bl.a. i filosofi, litteraturvetenskap, historia och lingvistik, återfinns också fyra essäer av forskare verkssamma utanför Sverige, nämligen Paul Ricoeur, Jørgen Dines Johansen, Kendall Walton och Donald Davidson.

De olika essäerna spänner över en mängd olika frågor som uppkommer i samband med begreppen mening och tolkning. Flera artiklar rör rent språkfilosofiska frågor, som huruvida språklig mening är ”kompositionell” (d.v.s. tanken att meningen hos ett komplext uttryck, är bestämd av meningen hos dess delar, och det sätt det är sammansatt), hur språklig mening förhåller sig till språklig användning, och vilka krav som bör ställas på teorier om språklig mening. Några artiklar behandlar rollen som tolkning spelar inom samhällsvetenskaper som historia och juridik. Ett annat tema kring vilket ett antal essäer rör sig, gäller platsen som begreppen mening och tolkning intar i samband med estetiska diskussioner kring musik, litteratur och konst. Här ska jag, främst på grund av inriktningen på denna tidskrift, huvudsakligen koncentrera mig på just detta senare tema.

Jag vill redan nu säga att den tvärvetenskapliga behandlingen av begreppen är lovvärd. Förvisso är väl ett utbyte av idéer mellan åtminstone de estetiska disciplinerna och filosofi ganska ofta förekommande. Och detta är väl naturligt nog – det vore märkligt om vad som diskuteras inom filosofi kring exempelvis tolkning, inte hade någon bäring på olika faktiskt förekommande tolkande verksamheter; men också omvänt, givetvis, vore det anmärkningsvärt om en filosofisk teori om, säg, tolkning av fiktionella verk, inte tog någon hänsyn till hur en sådan tolkning faktiskt går till inom t.ex. litteraturvetenskap.

Denna sorts korsbefruktnings har emellertid varit långt mer förekommande när den filosofiska sidan varit någon form av kontinentalfilosofi, snarare än logiskt-analytiskt orienterad. (Denna uppdelning av filosofin ska väl kanske inte överdrivas, och på senare tid har meningsfullheten i att dra en sådan skiljelinje ibland också ifrågasatts.) Snedfördelningen mellan de bägge filosofiska lägren vad gäller detta, är i viss mån förståelig. Kontinentalfilosofin har, för det första, av tradition visat större intresse för litteratur och konst, än vad analytisk filosofi gjort. Och det är

säkerligen lättare att som litteratur- eller konstvetare bli inspirerad av exempelvis Heideggers filosofiska samtal med Hölderlin, än av, säg, Donald Davidsons tolkningsteori där exemplen är de mindre litterära satserna "Snow is white", eller "Jack and Jill went up the hill". Men kontinentalfilosofin har, för det andra, också ofta haft större tilltro till konstens roll som förmedlare av (inte sällan någon mer exotisk form av) kunskap, eller av Sanningen, än vad som traditionellt varit fallet inom anglosaxisk filosofi – tänk igen på den senare Heidegger, eller kanske den spaning efter sanning, som Gilles Deleuze ger sig ut på i sin läsning av Proust.

Under de senaste decennierna har emellertid denna asymmetri mellan kontinental och analytisk filosofi – både vad gäller interdisciplinär kontakt med de estetiska vetenskaperna, och filosofins intresse för estetiska problem – minskat avsevärt, kanske främst i det att den analytiska filosofin visat större uppmärksamhet för detta område. Och i den mån som flera essäer i *Meaning and Interpretation* kan ses som ett uttryck för just ett sådant ökat intresse för estetiska problem inom den analytiska filosofin (detta kan sägas gälla – utan alltför många invändningar, hoppas jag – Kendall Waltons, Staffan Carlshamres, Göran Rossholms och Anders Petterssons bidrag), så är också detta en förtjänst hos boken, då jag tror att det finns goda förutsättningar att många intressanta resultat kan komma ur en sådan estetik.

En fråga som ägnats förhållandevis stort intresse inom den analytiska estetikens på senare tid, är frågan vad det innebär att något är fiktion. På vilket sätt skiljer sig exempelvis en roman från en "faktuell" berättelse, som en tidningsnotis eller en historiebok? Inte sällan har strategin att förklara fiktion varit med hänvisningar till s.k. talaktsteorier för hur kommunikation fungerar. Den kanske mest kända av dessa är John Searles "The Logical Status of Fictional Discourse", men också en svensk variant skymtar i Anders Petterssons essä "Basic Kinds of Literary and Artistic Interpretation" (s. 201).

Göran Rossholms essä "Reading Narrative Fiction" tar också upp denna problematik, eller närmare bestämt vad det innebär att "ta något fiktionellt", och vad som särskiljer vår reception av narrativ fiktion från vår reception av faktulla berättelser.

Den kanske mest populära tanken vad gäller hur vi "tar något fiktionellt", är att säga att vi antar

en attityd av ett slags föreställande, eller för att använda Kendall Waltons engelska term, vi intar en attityd av "make-believe" gentemot det som texten säger, eller det som bilden föreställer. Vi tror vanligtvis inte att Holmes röker pipa, för vi tror inte att det finns någon Holmes, och vi tror inte att vi ser Mona Lisa, men likväl *föreställer* vi oss det. (Det är i själva verket mer komplicerat: som Rossholm påminner oss, kan vi läsa en text fiktionellt, även om vi tror att den är sann (s. 189).)

Rossholms analys av fiktionell reception stöder sig inte främst på tanken om föreställning eller "make-believe". Vad Rossholm föreslår är istället att det är utmärkande för fiktionell reception att den har formen: "1. P takes x as so-and-so. 2. P takes his reception 1 to be counterfactual." "Counterfactual" reception ska här förstås som "the reception of an object as being so-and-so against the background of a simultaneous awareness that the same object is not a so-and-so" (s. 188). Denna karakteristik gör, som Rossholm påpekar, reception av bilder typiskt fiktionell. Att se en bild av en anka är typiskt att se bilden som en anka, mot bakgrund av en trosföreställning att det inte är en anka.

Vad gäller den fiktionella receptionen av berättelser föreslår Rossholm följande modifikation: "1. P takes the text as informing P that ... 2. P takes this experience as counterfactual." (s. 191). Att ta en berättelse fiktionellt, är att ta texten "som informerandes" mig vad den säger, mot bakgrund av att jag tar denna upplevelse som "kontrafaktisk", i Rossholms bemärkelse.

Rossholms idé är intressant och, såvitt jag kan se, tämligen originell. Vidare, bör tilläggas, präglas essän av en känslighet och en analytisk skärpa som jag tyvärr inte kan göra rättvisa här. (En formulering som "I use the forbidden words, the words to be explained, in the explanation" är talande (s. 194).) Ett problem dock, som jag ser det, är att Rossholm i artikeln är en aning fåordig kring vad det innebär att ta något "som så-och-så". Jag gissar att Rossholm har något som liknar Wittgensteins resonemang kring den berömda ank-haren i åtanke, men jag skulle gärna få veta lite mer om naturen hos detta "som-seende".

En essä där det tvärvetenskapliga perspektivet i antologin på ett lyckat, men lite oväntat sätt gör sig gällande, är Kendall Waltons "Empathy and Musical Tension". Problemet gäller vad det innebär att tillskriva ett konstverk en egenskap som vi inte gärna kan säga att det bokstavligen har.

Frågan Walton främst behandlar gäller vad det kan innebära att det finns ”spänning i musik”.

En vanlig strategi att försöka lösa denna sorts problem, brukar vara att säga att ett konstverk, som vi inte bokstavligen kan tillskriva en viss estetisk egenskap, likväl *uttrycker* egenskapen i fråga, där uttryckandet ses som någon sorts semantisk relation mellan verket och egenskapen (eller möjligtvis mellan verket och något predikat), och att konstverket på så sätt har egenskapen metaforiskt, eller fiktionellt. En tavla är inte bokstavligen melankolisk, om det skulle innebära att tavlor har känslor, utan möjligen är den metaforiskt melankolisk, och uttrycker melankoli.

Waltons strategi är emellertid en annan. Walton tänker sig att det går att lösa detta estetiska problem genom att plocka fram en teori inom medvetandefilosofin, närmare bestämt en variant av en teori om ”mental simulation”. Teorin om mental simulation handlar ytterst om hur vi kan veta något om andra personers mentala liv, hur vi kan tillskriva känslor och attityder till andra personer. Tanken är, grovt uttryckt, att vi mentalt simulerar den andra personens situation, och på grund av våra egna känslor och upplevelser i denna simulerade situation, sluter oss till den andra personens mentala liv. Waltons tanke är nu att det är något som liknar en viss sorts automatisk simulation som pågår när vi upplever spänning i musik. Jag kan inte gå in på detaljerna i Waltons resonemang, utan får istället hänvisa direkt till Waltons essä. Mental simulation är, som Walton själv medger, en aning kontroversiellt inom medvetandefilosofin, men om Walton har rätt i att det är via detta som vi ”hör spänning i musik” (och kanske också upplever andra estetiska egenskaper hos konstverk), så tror jag att Waltons artikel tar ett stort steg i riktning mot att bringa klarhet i ett tämligen obskyrt område inom filosofisk estetik.

En aspekt av uttrycket ”tolkning”, som inte bara blir synlig genom de ganska olika områden som diskuteras i boken, utan också görs till tema i flera essäer, är dess flertydighet. Både Anders Pettersson och Staffan Carlshamre påpekar att uttrycket ”tolkning” spänner över en mängd skilda aktiviteter. Pettersson ger oss i sin essä ”Basic Kinds of Literary and Artistic Interpretation” tre typexempel på vad tolkning kan innebära.

Ett första exempel på tolkning i samband med litteratur och föreställande konst, kallar Pettersson ”rekonstruktion” av de ”representationer” som verket förmedlar. Vad detta hand-

lar om är, grovt talat, ett fattande av det semantiska innehållet i ett verk (t.ex. att förstå meningen hos satser i en text, eller att ”se” vad en bild representerar), men också en förståelse av hur verket ska tas (som fakta eller fiktion). En annan typ av tolkning är den litterära eller estetiska upplevelse en läsare kan ha i samband med läsning av ett fiktionellt verk. En tredje typ, slutligen, är den typ av explikation som Pettersson ser som utmärkande för estetisk-vetenskapliga verksamheter och konst- och litteraturkritik. Detta kan handla om att visa på egenskaper hos verket som av någon anledning är väsentliga och att förklara deras relationer inom verket.

Petterssons tanke är nu att dessa olika tolkande verksamheter är av väsentligt skilda slag. Kritikerns explicerande tolkning, t.ex., är uppenbarligen en annan än en vanlig läsares estetiska upplevelse av ett verk. Men likväl rör det sig i samtliga fall om tolkning. Tolkning är, menar Pettersson, inte *en* verksamhet, utan flera (s. 208). Och om detta är korrekt så kan man inte ge sig ut för att försöka ge *en* generell (icke-disjunktiv) definition av, eller *en* logik för begreppet tolkning. Inte heller, säger Pettersson, kan vi ge kriterier för giltighet hos tolkning, som kan täcka *alla* typer av tolkning (s. 209).

Denna typ av pluralism som Pettersson förespråkar för hur vi bör se på tolkning, tror jag är sund. Och den uppmärksamhet som han riktar mot att tolkning verkar vara av olika slag, skulle nog kunna hjälpa till att lösa upp några av de stridigheter som till och från rasar i estetiska sammanhang kring tolkningens natur. För om det faktiskt är olika verksamheter som olika teorier är teorier om, finns det inget som hindrar att flera till synes motsägande teorier (eller åtminstone delar av teorier) kan vara sanna samtidigt.

Meaning and Interpretation är en ordentligt innehållsrik antologi. Som nämndes inledningsvis spänner den också över många ganska åtskilda problemområden. Detta är, som det brukar heta, på gott och ont. På den negativa sidan hamnar ett spretigt intryck, vilket gör det lite svårt att se till vem boken vänder sig; frågan om, säg, huruvida idiom står i konflikt med kompositionaltetsprincipen, som Dag Westerstahl diskuterar, känns ganska avlägsen t.ex. den fråga om vilken roll tolkning har i historieskrivning, som Ricœur behandlar. Frånvaron av korsreferenser förstärker också detta intryck. (Detta intryck gissar jag yt-

terst stammar från det tvärvetenskapliga initiativet och från bokens ursprung i en konferens där projektet som helhet presenterades.)

Carlshamres ”Interpreting Interpretation”, där han ger ett insiktsfullt metareflekterande perspektiv på vad man kan mena med uttrycket ”tolkning”, och ett slags typologi över de former teorier om tolkning kan ha, kan visserligen tjäna som ett slags kitt mellan de olika ämnena som behandlas, men kanske skulle boken också tjänat på en utförligare inledning som kunde vägleda en läsare på förhand.

På den positiva sidan – som klart väger tyngre – finns en stor mängd intressanta frågor rörande mening och tolkning, som i många essäer behandlas med en precision och insiktsfullhet som är slående – detta gäller de essäer som jag berört, men också många andra; utan tvekan gäller det Davidsons, Pagens, Ricœurs, Westerståhls och Prawitz’ bidrag. Och även om det inte alltid är lätt att spåra den tvärvetenskapliga ambitionen i enskilda essäer (bäst kommer den till uttryck i Carlshamres artikel), så är den tydlig när man betraktar boken som helhet, just vad gäller det vida spektrum av frågor som diskuteras. Tack vare denna karaktär kan nog boken i sig ge upphov till fler tvärvetenskapliga tankar och diskussioner – inte sällan är det ju så att man kan få nya infallsvinklar på ett visst problem från diskussioner som man inte med ens ser hur de kan ha bäring på ens egna idéer. Därför rekommenderar jag *Meaning and Interpretation* till var och en med intresse i frågor gällande mening och de tolkande verksamheternas natur.

Mikael Pettersson

Arne Melberg, *Mitt i litteraturen: Självkritiska minnen från Akademia med sex återbesök samt ett försök att tänka nytt*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm & Stehag 2002.

Under 1900-talets första hälft reviderade ibland svenska litteraturprofessorer som Schück och Böök sina ståndpunkter. Senare tiders stress tycks ha fått dylik verksamhet att sina. Synnerligen glädjande är det därför att Arne Melberg, professor i allmän litteraturvetenskap vid Universitetet i Oslo tagit sig tid för självvranssakan i *Mitt i litteraturen: Självkritiska minnen från Akademia med sex återbesök samt ett försök att tänka nytt*. Volymen inleds med ett kort förord där författaren anger skäl som sin egen ålder, sin akademiska position och

litteraturens utveckling under de senaste 30 åren för projektet och deklarerar: ”Denna självvranssakan ska inte handla om vad andra har gjort emot mig, utan vad jag har gjort och varför” (s. 10).

Melberg inleder med en 18-sidig ”Kritisk CV”, där vi får följa honom från positionen som ”besvärlig” och ”kontroversiell” förespråkare för en sammanläsning av litteratur- och socialhistoria, till en, åtminstone till det yttre, privilegierad position som professor med möjlighet till författande av koncisa skrifter om t.ex. Montaigne, Nietzsche, Hölderlin och Rilke med en utpräglad ambition att vara ”lyssnande”. Litteraturvetenskapen i Norge trefaldigades rent kvantitativt under perioden och Melberg bidrog till det teoretiska intresset med egna volymer och kurslistor med 1970- och 1980-talens klassiker. Melberg frågar sig själv om hans utveckling gått från litteraturanalys som (socialt betingad) plikt till litteraturläsning som nöje, om han som många andra vänt politiken ryggen, eller om hans fokus som skiftat från roman till poesi till prosa haft sin orsak i att han reflekterat över litteraturen, och sett en reflektion påbörjad i litteraturen själv. Melberg fostrades i ”Stockholmsfilialen av Akademia” (s. 19) och ut-sattes för det ”säregna stockholmska högmod” (s. 21) som hör huvudstadsintelligentian till. Vi får veta att professorerna Espmark och Jonsson gjorde klart för honom att någon tjänst i Sverige kunde det inte bli tal om, däremot kunde han kanske söka en professur på Nya Zeeland. På 1990-talet bedrev professor Lönnroth i Göteborg en säregen presskampanj – vi får här veta att den beledsagades av ”hysteriska web-brev” – mot Melberg. Eftersom tonen i avsnittet oundvikligen präglas av viss revanschism tycks det mig som om en välunderbyggd gensaga med fler detaljer, i synnerhet som den lugubra traditionen med utväljande av gunstlingar och moboffer går att spåra ända till Martin Lamms dagar vore befogad. En docentur Melberg sökte ansågs t.ex. ”reserverad” för ett barn till en professor emeritus.

Sina sex återbesök inleder Melberg med att beskriva den egna aktiviteten, antingen kan den ses som en resa bort som är en resa hem, som ett privat försjunkande, vilket slår om till skrivan-dets aktivitet, eller som ett försök att fånga litteraturens eget andetag. Den lyssnande läsningen beledsagas av en distanserad rörelse som innefattar reflexion.

När Melberg läser om sin ideologikritiska ”ungdomliga” doktorsavhandling *På väg från re-*